

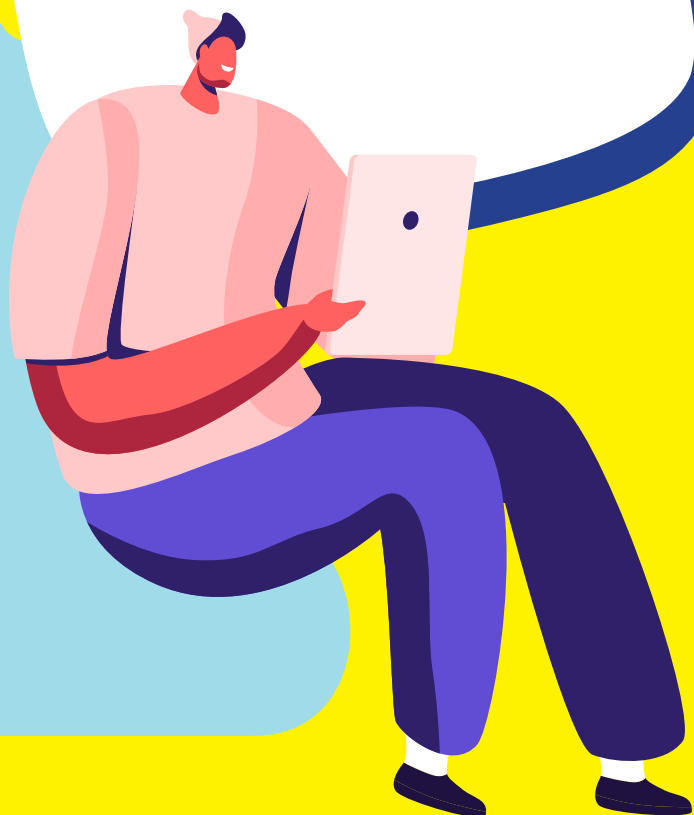

Co-funded by the Rights,
Equality and Citizenship (REC)
Programme of the European Union

jednakost IN stereotipi OUT

Priručnik za učitelje, predmetne
nastavnike, stručne saradnike u
školama, predškolske vaspitače
i ostale zaposlene u vaspitno-
obrazovnom sistemu

Izdavač:

Institut za istraživanje i edukaciju -
Zaposlena mama

Naziv publikacije:

jednakost IN – stereotipi OUT
priručnik za učitelje, predmetne
nastavnike, stručne saradnike u školama,
predškolske vaspitače i ostale zaposlene
u vaspitno-obrazovnom sistemu

Autorka priručnika:

Tea Maderčić, Institut za istraživanje i
edukaciju - Zaposlena mama

Urednica:

Dijana Kobas Dešković, Institut za
istraživanje i edukaciju - Zaposlena
mama

Projekat:

POBUDIMO JEDNAKOST -
JEDNAKOST IN – STEREOTIPI OUT –
Nastavnici za buduće generacije
Br. REC-RGEN-WWLB-AG-2020/101005710
EU Program o pravima, jednakosti i
građanstvu (REC)

Koordinator projekta:

Institut za istraživanje i
edukaciju - Zaposlena mama

Partneri u projektu:

Grad Zagreb
Asocijacija za afirmaciju
potencijala žena – AFA

ISBN:

978-953-49576-2-2

Dizajn i štampa:

Bestias, Zagreb

Izdanje:

150 primeraka

Mesto i godina izdavanja:
Zagreb, 2021.

Brošura je dostupna
na web stranici projekta:

www.kindle-equality.com

Sadržaj

UVOD	4
STAVOVI	5
STAVOVI PREMA ISKUSTVU	6
STAVOVI KAO OPAŽANJE PONAŠANJA	6
PRISTRASNOSTI I PROCESI U TEMELJU PREDRASUDA I STEREOTIPA	7
Nesvesna pristrasnost prema sopstvenoj grupi	7
Nesvesna atribucija istih osobina članovima određene grupe	8
Pristrasnost potvrđivanja	8
Pristrasnost dostupnosti	8
Pristrasnost reprezentativnosti	9
Pristrasnost afiniteta	9
Iluzorna korelacija – doživljaj povezanosti	9
Pristrasnost atribucije	10
Samoispunjavajuće proročanstvo	12
Konformizam	12
RODNI STEREOTIPI	14
Polni razvoj	14
U porodici se stvaraju prva očekivanja	14
Uticaj škole i nastavnika	16
Uticaj vršnjaka	17
Istraživanja o rodni stereotipima u Srbiji	18
EFIKASNI NAČINI SMANJENJA STEREOTIPA U OBRAZOVANJU	20
Hipoteza kontakta	20
Razred slagalica	22
Obraćanje svim učenicima zajedničkim nazivom	22
Objasniti šta su rodni stereotipi i diskriminacija	22
Davanje protuprimera	23
Ne naglašavati podele između dečaka i devojčica	23
Odupiranje normativnim uticajima	23
ZAKLJUČAK	27

UVOD

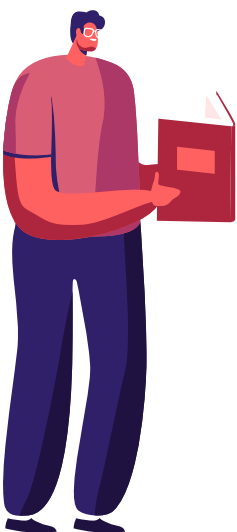
Ravnopravnost polova, prema definiciji, podrazumeva da su žene i muškarci jednako prisutni u svim područjima javnog i privatnog života, da imaju jednak status, jednake mogućnosti za ostvarivanje svih prava, kao i jednaku korist od ostvarenih rezultata.

Ravnopravnost polova jedno je od temeljnih načela, koje je, kao takvo, utvrđeno članom 15. Ustava Republike Srbije kojim su utvrđene najviše vrednosti ustavnog poretka i temelj su za tumačenje Ustava. Osim na nacionalnom nivou, ravnopravnost polova prepoznata je kao jedno od temeljnih načela i na nivou Ujedinjenih nacija i Evropske unije. Ujedinjene nacije su na konferenciji o održivom razvoju 2015. godine usvojile novi Program globalnog razvoja do 2030. (Agenda 2030.) u okviru kojeg je doneto 17 ciljeva održivog razvoja (Sustainable Development Goals – SDG). U okviru 17 novih ciljeva i 169 podciljeva, uravnotežene su tri dimenzije održivog razvoja (ekološka, društvena i ekonomska dimenzija), a dva cilja direktno pokrivaju rodnu ravnopravnost (cilj 5 – rodna ravnopravnost, cilj 8 – dostojan posao za svakoga). Rušenje rodni stereotipa u društvu i jednake mogućnosti za muškarce i žene jedni su od ciljeva Strategije za rodnu ravnopravnost 2020. – 2025. Evropske komisije.

Rodni stereotipi predstavljaju jednu od glavnih prepreka u postizanju stvarne rodne jednakosti. Borba protiv rodni stereotipa je maraton; rezultati i napredak ne vide se odmah. Ljudi se mogu ponašati naizgled bez predrasuda pred drugima, dok u sebi zadržavaju predrasudne stavove. To bi ujedno značilo da predrasude nisu iskorenjene, samo su postale prikrivenije. Drugim rečima, ljudi su postali pažljiviji u iskazivanju sopstvenih predrasuda, ali one su itekako prisutne. Predrasude i stereotipi verovatno se ne mogu u potpunosti iskoreniti ili eliminisati, u najmanju ruku ne tako brzo.

S rodnom pristrasnošću deca se susreću u najranijem uzrastu što potencijalno oblikuje njihove stavove i uverenja koja utiču na razvoj njihovih međuljudskih odnosa i odnosa sa samim sobom. Takvi stavovi i uverenja određuju pristup jednakosti u obrazovanju, utiču na buduće učešće dece u poslovnom svetu i potencijalno guše njihovo fizičko i psihičko zdravlje (well-being). Nastavnici i stručni saradnici (psiholozi, pedagozi, defektolozi, logopedi) imaju značajan uticaj na način na koji deca razvijaju ideje o značenju pola i mogu uticati na izbor zanimanja u budućnosti koja su vezana uz pol. Ali, mogu biti i činioci društvenih promena.

Svrha ove brošure nije da dâ gotova rešenja kako iskoreniti predrasude i stereotipe, već da pruži uvid u to kako do njih dolazi da bismo ih lakše prepo-

znawali kod sebe i drugih, kao i osvestili kako naši stavovi mogu potencijalno negativno da utiču na živote drugih ljudi, primarno dece. Na kraju, daćemo Vam i smernice kako oblikovati svoje ponašanje u smeru društvenih promena u školama, ali i izvan nje. Stoga, ova brošura nije namenjena samo zaposlenima u vaspitno-obrazovnom sistemu, već svima nama koji želimo da budemo deo promene.

STAVOVI

Kada govorimo o stavovima, govorimo o trajnom vrednovanju ljudi, objekata ili ideja. Ljudi nisu neutralni posmatrači sveta već stalno procenjuju ono što vide, pa tako stavovi uključuju pozitivne ili negativne reakcije na ono što se posmatra.

Stavovi se sastoje od tri dela:

EMOCIONALNOG

KOJI ČINE EMOCIJE POVEZANE SA STAVOM (NPR. LJUTNJA, TOPLINA) I JAČINA EMOCIONALNE REAKCIJE (NPR. BLAGA NELAGODA, IZUZETNO NEPRIJATELJSTVO)

Predrasude su emocionalni delovi stava. Mogu se definisati kao neprijateljski ili negativni stav prema pripadnicima određene grupe ljudi, koji se zasniva isključivo na njihovom pripadanju grupi, dok individualne osobine ili ponašanja osobe te grupe ostaju neprimećene ili zanemarene.

Radi se o emocionalno nabijenim, neproverenim i neopravdanim pogledima ili osudama ljudi i pripadnika određenih grupa ljudi samo zbog pripadnosti toj grupi.

KOGNITIVNOG/SAZNAJNOG

KOJI ČINE MISLI I VEROVANJA O STAVU

Stereotipi su saznajni delovi stava, a odnose se na generalizacije o grupi ljudi, pri čemu se iste osobine pripisuju gotovo svim članovima te grupe, nezavisno od njihovih međusobnih razlika. Jednom formirani, stereotipi su otporni na promene usled novih informacija.

Među najčešćim stereotipima su oni o muškarcima i ženama. Pod uticajem stereotipa ljudi procenjuju razlike među grupama, te ujedno podcenjuju stvarne razlike unutar iste grupe. Takođe, stereotipi često ne odražavaju stvarnost, a ljudi ih upotrebljavaju za opravdanje diskriminacije.

BIHEVIORALNOG

KOJI ČINI VIDLJIVO PONAŠANJE - LJUDI SE PONAŠAJU U SKLADU SA SVOJIM STAVOVIMA

Diskriminacija je neopravdano negativno ili štetno ponašanje prema članovima grupe samo zbog njihove pripadnosti toj grupi.

Npr. ako ste nastavnik fizike u osnovnoj školi i stereotipno verujete da devojčice nisu talentovane za fiziku, manje je verovatno da ćete tokom podučavanja posvetiti jednaku pažnju devojčicama kao i dečacima.

Važno je napomenuti da se stavovi razlikuju i po snazi. Ako imamo snažan stav prema nečemu, tada nam brzo pada na pamet pri svakom iskustvu. Što je stav snažniji, teže ga je promeniti i obrnuto.

STAVOVI PREMA ISKUSTVU

Iako svi imaju emocionalnu, kognitivnu i bihevioralnu komponentu, svaki pojedinačni stav može biti zasnovan na tipu iskustava¹.

Ponekad se naši stavovi primarno zasnivaju **na pomnoj analizi relevantnih činjenica**², a svrha takvog stava je klasifikacija prednosti i nedostataka onoga što vrednujemo kako bismo brzo mogli da odlučimo da li je vredno našeg truda.

S druge strane, ponekad se naši stavovi zasnivaju na emocijama i vrednostima. Svrha takvog stava je izražavanje i potvrđivanje temeljnog sistema vrednosti.

Emocionalno zasnovane stavove možemo grupisati prema zajedničkim karakteristikama:

1. nisu rezultat racionalnog razmatranja,
2. njima ne upravlja logika (npr. uveravajući argumenti retko menjaju emocionalno zasnovan stav),
3. često su vezani uz vrednosti tako da pokušaji menjanja takvih stavova ugrožavaju sistem vrednosti³.

STAVOVI KAO OPAŽANJE PONAŠANJA

Takođe, neki stavovi se zasnivaju na ponašanju i proizilaze iz opažanja sopstvenog ponašanja. Ponekad, u određenim situacijama ne znamo kako se osećamo sve dok ne vidimo kako se ponašamo, npr. možemo tvrditi za sebe da prihvatamo drugačije od sebe, ali ćemo pri susretu s osobom iz druge kulture biti nepoverljivi u davanju informacija. Tada zaključujemo o sopstvenom stavu.

1 Zanna i Rempel, 1988

2 Aronson, Wilson i Akert, 2005

3 Katz, 1960; Smith i sur., 1956

PRISTRASNOSTI I PROCESI U TEMELJU PREDRASUDA I STEREOTIPA

Predrasude su rezultat našeg načina razmišljanja, grupisanja informacija i sklonost socijalnoj kategorizaciji kako bi se lakše tumačile nove informacije. U tom procesu kategorizacije može doći do prečica koje vode ka kreiranju pozitivnih ili negativnih stereotipa i njihovoj primeni u ponašanju prema pripadnicima određenih grupa. Obično govorimo o negativnim, iako predrasude mogu biti i pozitivne, uglavnom prema pripadnicima iste ili slične grupe.

Od malih nogu učimo kako da kategorizujemo stvari u našoj okolini, npr. ljude delimo prema polu, nacionalnosti, rasi, različitim fizičkim osobinama; životinje i biljke pak u njihove potkategorije, npr. glodari, reptili, psi, povrće, voće, jestive ili nejestive biljke, itd. Za svaku novu informaciju ili nadražaj koji primimo ne formiramo novu kategoriju, već kako bismo lakše odlučili kako na nju da reagujemo, oslanjamo se na naše opažanje sličnih informacija ili nadražaja u prošlosti, tj. koristimo se shemama. Takva **kategorizacija** je korisna i nužna kako bi nam olakšala funkcionisanje u okolini, pa je našim precima bila od velike važnosti kako bi preživeli (npr. favorizovanje sopstvene porodice, plemena ili rase; izražavanje neprijateljstva prema strancima).

U slučajevima kada nemamo spremne sheme koje možemo primeniti u određenoj situaciji, koristimo se heuristikama, odnosno mentalnim prečicama⁴ kako bismo brže i efikasnije doneli sud. Reč heuristika dolazi iz grčkog i znači „otkriti“. U području socijalne spoznaje, heuristika se odnosi na pravila koja ljudi slede kako bi brzo i efikasno doneli sud. Oni mogu dovesti do nesvesnih pristrasnosti koje imaju svoje, nekad i negativne, posledice.

Nesvesna pristrasnost prema sopstvenoj grupi

Jedna od tih posledica je i **pristrasnost prema sopstvenoj grupi**. Ona se odnosi na pozitivna osećanja i poseban odnos prema ljudima koje osećamo kao deo svoje grupe i negativna osećanja i nepravedan tretman drugih samo zato što smatramo da pripadaju drugoj grupi.

Zbog čega dolazi do toga?

Pojedinci žele da povećaju svoje samopoštovanje kroz identifikovanje sa nekom društvenom grupom, ali ono se povećava jedino ako pojedinac tu grupu vidi kao superiorniju od drugih. Čak i kad su razlozi za razlikovanje od drugih minimalni, pripadanje svojoj grupi izaziva želju za pobedom nad drugima te rezultira nepravednim tretmanom. Osećaj pobeđe i nadmoći pojačava osećaj ponosa i identifikacije.

⁴ heuristik dolazi iz grčkog i znači „otkriti“, u području socijalne spoznaje heuristika se odnosi na pravila koja ljudi slede kako bi brzo i efikasno doneli zaključke.

Nesvesna atribucija istih osobina članovima određene grupe

Druga posledica kategorizacije je opažanje homogenosti spoljašnje grupe. Ono se odnosi na opažanje pojedinaca spoljašnje grupe međusobno sličnijima nego što stvarno jesu i međusobno sličnijima nego što se opažaju članovi sopstvene grupe. Ako nešto znamo o članu grupe čijim se članom ne smatramo, verovatnije je da ćemo misliti da znamo nešto o svim pripadnicima te grupe. Drugim rečima, ako znamo neku ženu koja ne vozi dobro, verovatnije je da ćemo smatrati da je to karakteristika svih žena te da se one ne razlikuju puno u veštini vožnje.

Naši stavovi utiču na način na koji obrađujemo informacije te ne možemo događaje pamtili u potpunosti objektivno. U zavisnosti od naših stavova o specifičnim grupama, informacije o njima ćemo obrađivati drugačije nego informacije o drugim grupama. Informacije saglasne sa našim stavovima će privući više pažnje, češće ćemo moći da ih se setimo i biće bolje zapamćene. Tako će se jačati i naše predrasude i stereotipi te postati relativno otporni na promene.

Pristrasnost potvrđivanja

Osobe se prilikom prijema novih informacija usmeravaju na informacije koje potvrđuju već formirana mišljenja i stavove, dok informacije koje pobijaju već postojeće stavove banalizuju ili u potpunosti odbacuju. Npr. ukoliko učenik koji inače prolazi s dobrim uspehom iz određenog predmeta dobije odličnu ocenu, nastavnici mogu biti skloni ignorisanju te ocene i donošenju zaključaka utemeljenih na ranijem uspehu učenika.

Pristrasnost dostupnosti

Ovaj fenomen odnosi se na pridavanje prevelike važnosti informacijama kojih možemo brzo da se prisetime. Prilikom procenjivanja prvo ćemo se setiti događaja koji su nam najznačajniji i najdostupniji. Događaj koji je formirao naše iskustvo ili ono čemu smo konstantno izloženi prvo je što nam „pada na pamet“. Npr. u nastavi, nastavnici mogu pristrasno prozivati učenike koji su inače proaktivni i uključeni u diskusije i time ne otvoriti mogućnost iskazivanja znanja za učenike koji su manje aktivni zbog svoje nesklonosti da pričaju pred velikom grupom.

Pristrasnost reprezentativnosti

U situacijama izloženosti uobičajenim, reprezentativnim podacima o određenoj osobi (npr. etnička pripadnost, socijalno-ekonomski status, pol) i paralelno objektivnim statističkim podacima (npr. školski uspeh u matematici ne zavisi od pola, etničkog porekla i socijalno-ekonomskog statusa učenika) veću važnost ćemo dati podacima koji se smatraju reprezentativnim za tu skupinu.

U nastavi se tako može dogoditi da se pristrasno zaključimo kako devojčica koja pripada etničkoj skupini Roma, ne može imati dobar uspeh iz matematike.

Reprezentativnost stavlja slučajeve u kategorije ili reprezentacije na koje se pozivamo prilikom procene. Ukoliko se nešto uklapa u našu kategoriju ili reprezentaciju, mi ćemo to tamo smestiti. U mnogim slučajevima procenjivanje putem reprezentativnosti može biti tačno, ali nas isto tako može odvesti i na pogrešan put. Koliko god smo sigurni u sopstveno procenjivanje putem reprezentativnosti, valjalo bi prvo obratiti pažnju na statističke podatke i gde je moguće na temeljne procene u populaciji.

Pristrasnost afiniteta

Pristrasnost afiniteta odnosi se na sklonost favorizovanja ljudi koji su nam slični. Svi smo čuli frazu: „Podsećaš me na mene u tom uzrastu”.

U školi nastavnik može pružiti veću pažnju onim učenicima koji su sličniji njemu, npr. ukoliko je nastavnik izuzetno otvorena osoba koja puno priča može imati naklonost prema takvim učenicima, a pri tome ne otvarati dovoljno prostora u diskusijama onima koji su povučeni. Takav odnos uzrokovan nesvesnom pristrasnošću može dovesti do nejednakog i nepravednog tretmana ostale dece.

Iluzorna korelacija – doživljaj povezanosti

Ponekad kada očekujemo da su neke dve stvari povezane, uverimo se u to da zaista i jesu, čak iako u stvarnosti to nisu. Ta pojava se zove **iluzorna korelacija** i odnosi se na sklonost uočavanja odnosa ili povezanosti između događaja koji nisu u stvarnosti povezani. Ona se javlja kada su događaji ili ljudi istaknuti ili upadljivi, tj. odstupaju od prosečnog. Takva istaknutost dovodi do verovanja u povezanost

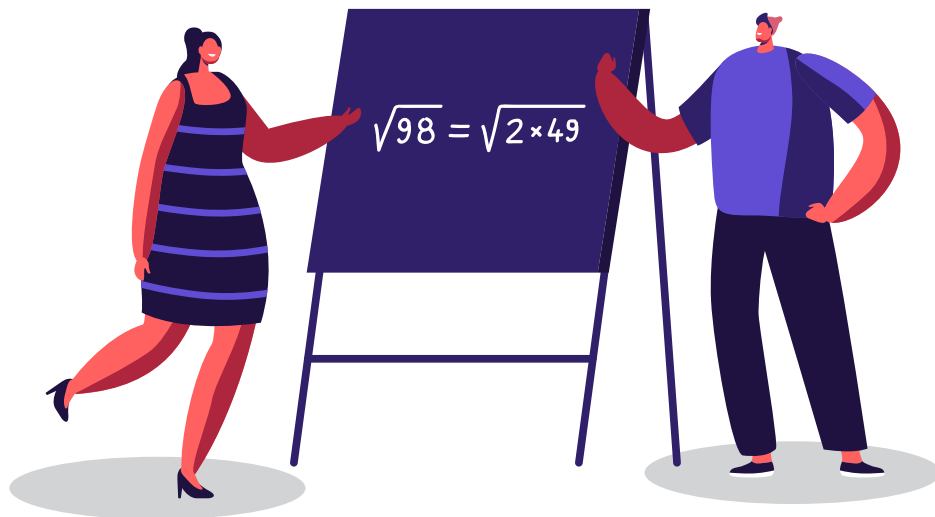
između ciljne osobe i njenog ponašanja, pri čemu se verovanje generalizuje na sve pripadnike grupe te osobe. No, iluzorne korelacije se mogu stvoriti i bez ličnog iskustva s osobom ili događajem, putem medija. Npr. kada se žene prikazuju u stereotipnim ulogama, prikazuju ih kao pasivne i često na poslovima sekretarice, a retko kao ambiciozne i kao direktorke. Tako možemo steći utisak da su sve žene takve, a i da takve poslove rade samo žene.

Pristrasnost atribucije

Pogrešnim pripisivanjem značenja razvijamo i održavamo predrasude i stereotipe. Ljudi su skloni **dispozicijskim atribucijama**, tj. pribegavanju zaključku da je ponašanje osobe pre posledica nekog aspekta njene ličnosti nego situacije. Iako se neka ponašanja mogu pripisati ličnosti osobe, to nije uvek tako, već ponašanje određuju i obeležja situacije.

Osim prema pojedincima, ljudi su skloni i dispozicijskim atribucijama prema čitavim grupama ljudi. Takve negativne atribucije su stereotipi. Kada se ljudi ponašaju tako da potvrđuju naše stereotipe, retko uvažavamo situacijske argumente ili informacije koje nam mogu objasniti zbog čega se tako ponašaju, već pretpostavljamo da je to zbog njihove ličnosti. Mogući primer je ponašanje žene kao manje asertivne i kao brižne, jer se tradicionalno brinu o ukućanima. Zbog toga će im se pripisati karakteristike podređene negovateljice ne uzimajući u obzir situacijske faktore ponašanja kao što su zahtevi i ograničenja uloge brige o ukućanima i domaćinstvu.

Jedan od fenomena koji se javlja u obrazovnom kontekstu je i **pretnja stereotipom**. Ona se javlja kada ljudi osećaju da su vrednovani u odnosu na postojeći kulturološki stereotip. Taj strah ometa njihovu sposobnost delovanja u tim situacijama. Jedan od čestih stereotipa o ženama je onaj da u poređenju s muškarcima nisu dobri u matematici. Kada im se pre testa kaže da rezultati zavise od njihovog pola, postižu lošije rezultate od muškaraca⁵.

5 Aronson, Wilson i Akert, 2005

Rezultati istraživanja su mešoviti, ali kada postoje stereotipi o matematici kao oblasti u kojoj su bolji muškarci tako smatraju i učenice i učenici⁶. Meta-analiza 70 studija u kojima se ispituje stereotip matematike kao muške oblasti pokazala je da oba pola doživljavaju matematiku kao mušku oblast, ali da su dečaci skloniji prihvatanju stereotipa⁷. Polni stereotip matematike ima uticaj na one devojke kojima je važan sklad rodne uloge. U praksi to znači da je važno smanjiti taj stereotip kako bi se više devojaka odlučivalo za matematiku bez straha da će izgubiti deo svoje rodne uloge.

Pokazalo se da su žene koje su sklonije prihvatanju rodni stereotipa podložnije negativnim uticajima pretnje stereotipa na matematičko postignuće⁸.

Ovaj proces takođe može doprineti padu zastupljenosti žena u području matematike, inženjerstva i fizike, u kojima udeo žena na fakultetu pada čak 2,5 puta češće nego udeo muškaraca⁹. Zbog kontinuiranog suočavanja s pretnjom stereotipa u tim domenima, žene se mogu udaljiti od njih i potražiti druge domene u kojima će temeljiti sopstveni identitet i samopoštovanje.

Učenici i učenice usvajaju rodno stereotipna uverenja koja im prenose nastavnici ili nastavnice, a takva uverenja rezultiraju slabijim uspehom iz matematike pa čak i izbegavaju zanima-

nja vezana za taj predmet¹⁰. Značajan uticaj na obrazovni uspeh, osim motivacije, imaju i faktori kao što su percepcija rodni uloga i rodni stereotipi o obrazovnom području¹¹. Tom procesu mogu doprineti i ovi faktori: orijentisanost na polno-rodne uloge¹², nedostatak uzora za žene, različit tretman žena i muškaraca u školi. Procenjene vrednosti matematike kod dečaka su značajno povezane s njihovim prethodnim uspehom, dok su kod devojaka povezane s njihovim stereotipima o matematici kao muškoj oblasti i sa njihovim planovima o odabiru zanimanja¹³.

Stavovi i uverenja učenika mogu uticati na ponašanje učenika, njihov interes i uloženi trud, a samim tim i na obrazovni uspeh¹⁴. Najčešći primer je taj da devojčice potcenjuju svoje sposobnosti pa u skladu sa tim neuspeh pripisuju intelektualnoj nesposobnosti¹⁵, što se može objasniti njihovim atribucijskim stilom na koji se kroz obrazovni proces može uticati.

Prema ovome, kod devojaka je veća verovatnoća da društveni činiooci, nezavisno od stvarnih matematičkih sposobnosti, utiču na percepciju vrednosti matematike te podaci pokazuju da rodne uloge mogu kod devojaka oblikovati ciljeve u karijeri i preferenciju aktivnosti, koji nadalje oblikuju njihove predstave o vrednosti matematike, kao i stvarne rezultate na matematičkim fakultetima i planovima o njihovom upisu¹⁶.

6 Eccles Parsons, 1981

7 Eccles Parsons, 1984

8 Oswald, 2008

9 Hewitt i Seymour, 1991; prema Jugović, 2010

10 Ferlin, 2016

11 Eccles, 1994; Baranović i sur., 2015

12 Eccles Parsons, 1984

13 Eccles Parsons, 1981

14 Arambašić, Vlahović-Štetić i Severinac, 2004

15 Pavlin-Bernardić, Ravić i Borović, 2012

16 prema Haralambos i Holborn, 2002

Samoispunjavajuće proročanstvo

Naši stavovi izazivaju stereotipna ponašanja koja ih potvrđuju. Fenomen koji se javlja ne samo u obrazovnom sistemu, već i u društvu uopšte, je **samoispunjavajuće proročanstvo**. Do njega dolazi kada ljudi imaju očekivanje o tome kakva je druga osoba, što utiče na njihovo ponašanje prema toj osobi što posledično izaziva da se ta osoba ponaša u skladu s početnim očekivanjima, dovodeći do toga da se ta očekivanja pokažu istinitima. Tako je i s očekivanjima od rodni uloga, pri čemu očekivanje kreira ponašanje koje na kraju potvrđuje rodnu ulogu. I u ovom slučaju se radi o nesvesnom i nenamernom ponašanju. Čak i kada ljudi pokušavaju prema drugima da se odnose na pravedan, nepristrasan način, njihova očekivanja se mogu ušunjati i promeniti njihovo ponašanje, što zauzvrat menja ponašanje osobe s kojom su u interakciji¹⁷. Ipak, ono može dovesti do ozbiljnih posledica. Ako pretpostavimo da su npr. devojčice u školi dobre samo za jezike, svoje ponašanje ćemo usmeriti tako da ih podstičemo da razvijaju svoje jezičke sposobnosti i usmeravati ih da se dalje obrazuju u tim i sličnim oblastima. Devojčice će i same početi da veruju da je u skladu sa njihovom rodnom ulogom prikladniji profesionalni razvoj u humanističkim naukama, a ne u prirodnim. To će dovesti do rodne segregacije u zanimanjima, a mi ćemo potvrditi svoja očekivanja.

Konformizam

Kao što smo mogli da vidimo iz prethodnog, neki činioци nastanka predrasuda deluju unutar samog pojedinca, ali postoje i činioци koji deluju na nivou grupe. Jedan od tih činilaca je i **način na koji se prilagođavamo pravilima**.

Konformizam je često deo društvenog života, bez obzira na to da li se prilagođavamo kako bismo stekli informacije ili kako bismo se prilagodili i bili prihvaćeni¹⁸. Međutim, iako je relativno nesvestan, konformizam takođe može imati zastrašujuće posledice ukoliko uključuje predrasude, stereotipe i diskriminaciju. Svako društvo ili grupa ima svoje norme – uverenja o tome šta je prikladno, prihvatljivo i dopušteno. One se razlikuju od kulture do kulture, od društva do društva, od grupe do grupe. Neke norme se uče, a neke usvajamo i održavamo posredno kroz opažanje ponašanja drugih pripadnika naše kulture, društva ili grupe. Ako živimo u društvu u kojem preovladavaju stereotipne informacije i u kojem je diskriminacija norma, većina će u odre-

17 Darley i Gross, 1983

18 Aronson i sur., 2005

denoj meri razviti predrasude i diskriminacije¹⁹. Tako dolazi do institucionalizovane diskriminacije, tj. **institucionalizovanog seksizma** – seksističkih stavova većine članova društva zato što žive u društvu u kojem su stereotipi i diskriminacija norma. Specifičnije, ukoliko odrastamo i živimo u društvu u kojem žene retko biraju da budu inženjerke, i u kojem većina žena obavlja uslužne poslove, tada će sam život u takvom društvu povećati verovatnost razvijanja određenih negativnih stavova o urođenim sposobnostima žena. To dovodi do toga da žene imaju slabije mogućnosti zbog društvenih prepreka što njihov uspeh čini manje verovatnim.

Normativni konformizam

Ljudi su skloni **normativnom konformizmu**, tj. skloni su priklanjanju grupi kako bi se udovoljilo njenim očekivanjima i postiglo prihvatanje. Zbog čega se prilagođavamo? Ljudi su društvena bića, želimo da budemo prihvaćeni i da se svidimo drugima. Ne želimo da se svojim mišljenjima i ponašanjima istaknemo i možda se zamerimo ostatku grupe. Ukoliko se ne ponašamo u skladu s normama grupe, drugi će pokušati da nas „urazume“ pojačanom komunikacijom s nama, pokušaće da shvate šta se s nama događa i zašto se ponašamo tako čudno i pokušaće da postignu da se prilagodimo njihovim očekivanjima. No, ako ne uspeju, verovatno će smanjiti komunikaciju s nama. Hoćemo li se prilagoditi zavisno od toga koliko nam je sama grupa važna, koliko nam je grupa vremenski i prostorno blizu i koliko je osoba u toj grupi. Što nam je grupa važnija (prijatelji, ljudi koje cenimo i poštujemo) i što smo više s njom u kontaktu, verovatnije ćemo se prikloniti normativnim pritiscima grupe²⁰. Konformizam se povećava kako se povećava broj osoba u grupi, ali samo do četiri i pet članova. S druge strane, nekonformizam može imati negativne posledice za pojedinca u smislu odbacivanja i diskriminacije što može dovesti do niskog samopoštovanja pa čak i depresije.

Osim normativnog konformizma postoji i pojava **informativni društveni uticaj** usled kojeg se priklanjamo jer zaista verujemo da su drugi ljudi u pravu, ali i bez nužnog verovanja u to, najčešće da ne bismo ispali neznalice. Konformiramo se jer druge ljude vidimo kao izvor informacija za usmeravanje svog ponašanja i verujemo da je njihovo tumačenje nejasne situacije tačnije nego naše i da će nam pomoći u izboru odgovarajućeg ponašanja. Verovatnije je da ćemo podleći informativnom konformizmu što nam je ta informacija važnija, a nismo sigurni šta da mislimo ili uradimo. Tačnije, konformizam će izazvati situacije koje su nejasne, krizne i kada je važno čuti mišljenje stručnjaka. Npr. kod odabira srednje škole, učenici su često zbunjeni i ne znaju koju školu da upišu, pa

19 Aronson i sur., 2005

20 Aronson i sur., 2005

se mogu obratiti školskom psihologu ili nastavnicima kako bi im olakšali odabir. Tada je bitno saslušati učenike i saznati njihove interese, umesto vođenja sopstvenim pretpostavkama i stereotipima o tome šta bi za njih bilo najbolje.

RODNI STEREOTIPI

Kao što smo već naveli, jedni od najprisutnijih i najčešćih stereotipa su oni o muškarcima i ženama. Rodni stereotipi su generalizovana uverenja o tipičnim karakteristikama žena ili muškaraca, poput verovanja o fizičkim karakteristikama, osobinama ličnosti, poslovnim preferencijama ili emocionalnim predispozicijama žena i muškaraca²¹. Oni su uverenja koja opisuju kakvi muškarci i žene jesu.

Polni razvoj

Polno tipizirana ponašanja usvajaju se iskustvom i učenjem. Procesi socijalnog učenja koji su u temelju odvijaju se po istim principima učenja koji vrede za usvajanje ostalih ponašanja. Kroz potkrepljivanje i kažnjavanje, učenje opažanjem i samoregulaciju deca nauče da predvide posledice ponašanja²². Deca postupno usvajaju pravila o ponašanju koja se s obzirom na pol očekuju od njih tako što nauče da predviđaju tuđe reakcije na njihova ponašanja i sami usklađuju svoje postupke s naučenim normama²³. Osim toga, deca uče i gledajući modele oko sebe pa počinju da usvajaju ponašanja tako što vide kako okolina reaguje na polno prikladna ili neprikladna ponašanja drugih osoba²⁴.

U porodici se stvaraju prva očekivanja

Jedan od najvažnijih razvojnih konteksta u sklopu kojeg učimo o sebi je porodica u kojoj odrastamo²⁵. Tokom socijalizacije u porodici deca razvijaju karakteristike u skladu sa rodnom ulogom kao što su polno tipizirana ponašanja, osobine ličnosti, uverenja, preferencije i stavovi²⁶. Usvajanjem polno tipiziranih ponašanja dečaci i devojčice nauče da očekuju različita mesta za sebe u društvu u kojem žive i kasnije u sopstvenim porodicama²⁷. Istraživanja o različitoj socijalizaciji dečaka i devojčica pokazala su da postoji malo razlika u načinu na koji se roditelji odnose prema sinovima i ćerkama kada je reč o toplini, ograničavanju i ohrabrivanju postignuća koje roditelji pružaju sinovima i ćerkama, ali postoje razlike u ohrabrivanju polno tipiziranih aktivnosti²⁸. Oba roditelja više nude lutke devojčicama, a kamiončiće dečacima, i više razgovaraju o osećanjima s devojka nego s mladićima²⁹, s tim što o ljutnji više razgovaraju sa

21 Deaux i LaFrance, 1998

22 Bandura, 1989

23 Kessler i McKenna, 1978; prema Kamenov i Galić, 2011

24 Lips, 2007; prema Kamenov i Galić, 2011

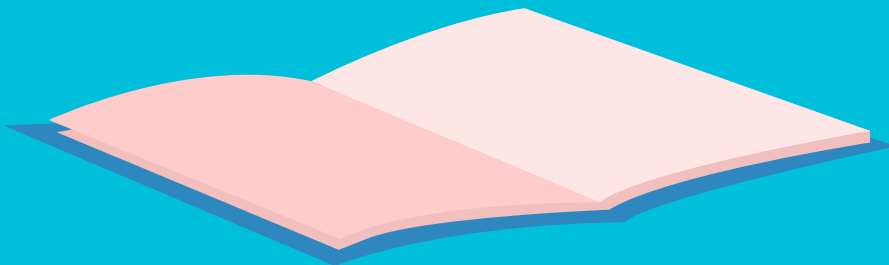
25 Kamenov, Huić, Jugović, 2011

26 Galambos, 2004; prema Kamenov i Galić, 2011

27 Moghadam, 2007; prema Kamenov, Huić i Jugović, 2011

28 Maccoby i Jacklin, 1974; Huston, 1983; Lytton i Romney, 1991

29 Maccoby, 1998

sinovima, a o tuzi s ćerkama³⁰. Očevi se grublje i aktivnije igraju sa sinovima u ranom detinjstvu nego s ćerkama³¹. Na ponašanja dečaka koja odstupaju od društvenih očekivanja roditelji negativnije reaguju nego na ponašanja devojčica³² te posebno pokazuju negativne reakcije na ponašanja sinova koja smatraju feminiziranim³³. Potvrđeno je da devojčice puno više vremena provode pomažući majkama, dok dečaci provode više vremena u slobodnoj igri³⁴. Roditelji češće ćerkama zadaju da obavljaju kućne poslove i brinu se o drugoj deci, a sinovima poslove izvan kuće i vezane za podizanje težih predmeta (npr. da pokose travu, iznesu smeće, očiste garažu)³⁵. U porodicama u kojima se roditelji u vaspitanju vode principom rodne jednakosti sinovi više učestvuju u kućnim poslovima³⁶. Dečje predrasude odražavaju stavove i vrednosti društvene zajednice koje im najčešće prenose roditelji³⁷. Deca uče svoje stavove prema određenim grupama direktnim podučavanjem ili posmatranjem, kao i oponašanjem verbalnog i neverbalnog roditeljskog ponašanja³⁸. Deca preuzimaju roditeljske stavove kako bi im ugodila, znajući pritom da će za takvo ponašanje biti i nagrađena³⁹.

Uticao škole i nastavnika

Još jedan važan razvojni kontekst učenja za decu je i škola. Nastavnici tretiraju devojčice i dečake različito u smislu da daju više pažnje dečacima i različito reaguju na uspehe i neuspehe devojčica i dečaka⁴⁰. Dečaci se najčešće kažnjavaju zbog lošeg ponašanja, a hvale zbog uspešno rešenih zadataka⁴¹. Prema studiji Evropskog parlamenta⁴², uprkos stereotipnom postupanju muškaraca prema adolescentkinjama, uključujući učitelje, vršnjake kao i roditelje, one koje imaju muškog učitelja koji sluša i ceni učenice ili imaju potporu vršnjaka dobrih u STEM području, imaju podršku koja ima pozitivan učinak na ženske STEM stavove.

30 Brody, 1999; Fivush, 1991; Fivush i sur., 2000

31 Vander Zanden, 1990

32 Sandnabba i Ahlberg, 1999

33 Maccoby, 1998

34 Calhoun i sur., 1994; Myers, 2005; prema Kamenov i Galić, 2011

35 Antill i sur., 1996; Blair, 1992; McHale i sur., 1990

36 Coltrane, 2000; prema Kamenov i Galić, 2011).

37 Tadin, 2021

38 Horowitz i Horowitz, 1938; Kinder i Sears, 1981., prema Nesdale, 1999

39 Maričić, 2009; prema Tadin, 2021

40 Okpala, 1996; Sadker i Sadker, 1994

41 Dweck i Leggett, 1988; Elliott i Dweck, 1988

42 [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU\(2020\)651042](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU(2020)651042)

Uticaj vršnjaka

Ipak, uticaj vršnjaka je snažniji od uticaja roditelja i nastavnika⁴³. Deca nagrađuju jedna druge za rodno prikladno ponašanje i kažnjavaju za ponašanje koje smatraju rodno neprikladnim⁴⁴, a slične sankcije primenjuju na deci koja se igraju s pripadnicima drugog pola⁴⁵. Deca negativnije kažnjavaju dečake nego devojčice ako se ponašaju „neprikladno za svoj pol“⁴⁶.

Za razliku od socijalnog učenja u kojem je dete pasivni posmatrač, prema kognitivističkim modelima dete je aktivan agent u biranju i korišćenju informacija važnih za njegov razvojni nivo i lične ciljeve⁴⁷. **Rodna shema** je kognitivna struktura koja se upotrebljava za organizaciju podataka koji se odnose na rod⁴⁸. Što smo češće izloženi kontekstima koji nas podsećaju na neki pojedini kvalitet, to će naša shema o sebi (tom kvalitetu) postati jača⁴⁹ i otpornija na informacije koje su nekonzistentne ili suprotne shemi⁵⁰. Ljudi u svojoj kulturi uče kompleksnu mrežu koncepata i simbola povezanih sa polom kad stvore rodne sheme, percipiraju sopstveno i tuđe ponašanje kroz filter ovih shema – npr. osoba koja ima jake rodne sheme, ne samo da će biti motivisana na ponašanje u skladu sa svojim polom, nego će i prosuđivati druge ljude kroz prizmu roda (maskulino ili feminino ponašanje). Rodne sheme oblikuje okolina u kojoj osoba odrasta (kultura, porodica, vršnjaci).

43 Katz i Ksansnak, 1994

44 Lamb, Easterbrooks i Holden, 1980

45 Thorne i Luria, 1986

46 Zucker i sur., 1995

47 Lips, 2007

48 Bem, 1981, 1983

49 Franzoi, 2000

50 Markus, 1977

Istraživanja o rodnim stereotipima u Srbiji

Istraživanja⁵¹ o rodnim stereotipima u Srbiji pokazala su kako se stereotipi nastavnika/ca odnose na:

- idealizovanje potpune porodice i braka kao jedinog legitimnog osnova porodice i reprodukcije vrste
- predrasude o osobinama dečaka (agresivni, direktni, iskreni, kompetitivni) i devojčica (manipulativne, lukave, spletkare, tužibabe, nežne, „ženstvene“)
- predrasude o ženskim i muškim zanimanjima, te neosporavanje „primarne“ prirodne uloge žene, i bespomoćno prihvatanje „realnosti“ dvostrukog opterećenja zaposlenih žena i žena aktivnih u javnom životu.

Pokazalo se da stereotipi nastavnica negativno utiču na očekivanja i ocene devojčica u području matematike i srpskog jezika, a ta ista uverenja pozitivno utiču na znanje i aspiracije dečaka u oblasti matematike. Dakle, nastavnici imaju pristrasna očekivanja, pa se u skladu sa njima i drugačije ponašaju prema dečacima i devojčicama u učionici⁵².

S druge strane, stereotipi učenika i učenica prisutni su u obliku predrasuda o muškim i ženskim ulogama s obzirom na odgovornosti u domaćinstvu, percepcije devojčica kroz definisanje fizičkim izgledom, potrebom da budu zaštićene i da se o njima „brine“, osporavanjem sposobnosti žena da donose „teške“ odluke i preuzmu odgovornost, poimanjem politike kao područja u kojem nema mesta za žene, te izuzetno jakim otporu prema drugačijoj seksualnoj orijentaciji.

51 Stjepanović-Zaharijevski, Gavrilović, Petrušić, 2010
52 Jakšić, 2021

EFIKASNI NAČINI SMANJIVANJA STEREOTIPA U OBRAZOVANJU

Budući da se stereotipi i predrasude zasnivaju na pogrešnim informacijama, brojni analitičari su godinama verovali da je dovoljno obrazovati ljude, tj. pružiti im tačne informacije i njihove će predrasude nestati⁵³. Ali, zbog emocionalne osnove predrasuda, različitih pristrasnosti i stereotipa zasnovanih na pogrešnim informacijama, teško ih je promeniti jednostavnim pružanjem tačnih informacija.

Na menjanje stavova pojedinaca uticaće kontakt među grupama, a posebno prijateljstvo među grupama. To je potvrđeno kako za adolescente⁵⁴ tako i za decu⁵⁵. Takođe, određena istraživanja ističu kako će na poboljšanje stavova među grupama uticati i sama svesnost o postojanju prijateljstva između članova svake grupe⁵⁶.

Nakon što je utvrđeno da se predrasude razvijaju kod dece na vrlo ranom uzrastu, psiholozi su povećali svoje napore u ispitivanju njihovog razvoja i mogućeg smanjenja⁵⁷ te je utvrđeno da detinjstvo predstavlja razdoblje tokom kojeg se duboko ukorenjene predrasude mogu promeniti, oslabiti ili izbeći⁵⁸.

Hipoteza kontakta

Hipoteza kontakta pretpostavlja da višestruki kontakt s članovima grupe prema kojoj su usmereni stereotipi i predrasude može delovati na smanjenje takvog ponašanja⁵⁹.

Kako bi se iskoristile moguće prednosti kontakta za smanjenje stereotipa važno je voditi računa o sledećem:

- omogućiti ravnopravni kontakt između dečaka i devojčica – u nastavi imati ista očekivanja i umanjiti uočene stereotipne primedbe
- omogućiti rad na ostvarenju zajedničkih ciljeva
- učinak će biti bolji ako kontakt, odnosno saradnju podržavaju institucije (npr. škole, ministarstva itd.),
- učinak će biti bolji ukoliko je organizovan na način da omogućava opažanje zajedničkih interesa i humanosti⁶⁰.

Sprovođenje procesa je od velike važnosti te nastavnici u tome imaju veliku ulogu.

53 Aronson i sur., 2005

54 Wagner i sur., 2003., prema Tomašić, 2011

55 Aboud, Mendelson i Purdy, 2003.; Feddes i sur., 2009., prema Tomašić, 2011

56 Wright i sur., 1997., prema Tomašić, 2011

57 Aboud, Tredoux, Tropp, Brown, Niens, Noor, 2012; prema Tadin, 2021

58 Abrams, 2010; prema Tadin, 2021

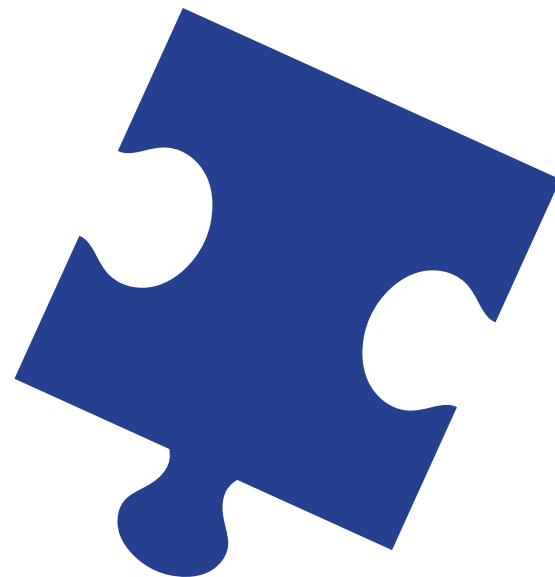
59 Aronson i sur., 2005

60 Allport, 1954

Kontakt se mora ostvarivati u prijateljskom, neformalnom okruženju, mora biti direktan i ponavljjan, a osoba mora verovati da su članovi druge grupe tipični za tu grupu, a ne izuzeci.

Razred slagalica

Razred-slagalica je tehnika rada u učionici koja je osmišljena u cilju smanjenja predrasuda i podizanja samopoštovanja dece. Deca se raspodele u nekoliko grupa za učenje, dnevna lekcija se podeli u odlomke tako da svaki učenik dobije deo pisanog materijala, od kojih svaki ima jedinstveni i ključni deo informacije koji se kao komadići slagalice moraju složiti zajedno kako bi se videla cela slika. Svaki pojedinac mora naučiti svoj deo i podučiti druge članove svoje grupe. U tom procesu, deca počinju u većoj meri da poklanjaju pažnju jedna drugima i pokazuju međusobno poštovanje. Učestvovanje u grupama koje saraduju poništava podelu na svoju i tuđu grupu i omogućava razvijanje kategorije celine u kojoj niko nije isključen iz pripadanja grupi⁶¹. Proces saradnje podstiče razvoj empatije, tj. tokom učenja učenici počinju da uviđaju da se rezultati mogu postići ako se svakom od kolega pristupi prilagođeno njegovim posebnim potrebama.

Obraćanje svim učenicima zajedničkim nazivom

Ova tehnika odnosi se na smanjivanje nepotrebnog označavanja pola⁶². Tako su sprovedena istraživanja sa decom predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta gde su neke učiteljice koristile termin pola kako bi namerno pravile podelu na dečake i devojčice dok su druge učiteljice izbegavale oznaku pola i obraćale se svim učenicima zajedničkim nazivom („Dobro jutro, deco!“). Nalazi istraživanja pokazali su kako su u razredima gde su učiteljice delile učenike prema polu rodni stereotipi bili veći⁶³.

Objasniti šta su rodni stereotipi i diskriminacija

Druga tehnika ističe kako je bitno deci objasniti šta su rodni stereotipi i srodni pojmovi poput rodne diskriminacije⁶⁴. Neke studije s decom u razdoblju adolescencije pokazale su kako učenje o rodnoj diskriminaciji osvešćuje i smanjuje rodne stereotipe među decom⁶⁵. Učenje o rodnim stereotipima od strane odraslih kojima deca veruju može dosta pomoći kod smanjivanja rodnih stereotipa kod male dece⁶⁶.

61 Aronson i sur., 2005

62 Weisgram, 2019; prema Tadin, 2021

63 Bigler 1995; Hilliard i Liben 2010, prema Weisgram, 2019

64 Weisgram, 2019; prema Tadin, 2021

65 Lamb i sur. 2009; Weisgram i Bigler 2007., prema Weisgram, 2019

66 Weisgram (2019; prema Tadin 2021)

Ne naglašavati podele između dečaka i devojčica

Preporučuje se da deci ponudite širi izbor igraćaka za decu odnosno izbor onih igraćaka koje odgovaraju dečjim interesovanjima⁶⁷. Dalje, treba paziti da se ne ukazuje na rodne stereotipe u područjima postignuća, odnosno da se ne ističe ono u čemu su dečaci ili devojčice bolje. Neke od strategija upućuju da decu treba podučavati poštovanju razlika među pojedincima te se preporučuje izbacivanje iz govora preteranog naglašavanja roda i rodni stereotipa. Takođe, treba organizovati aktivnosti u koje su uključene i devojčice i dečaci te im omogućiti uvid u rodno netipizirane modele.

Učitelji takođe mogu imati važnu ulogu kod smanjivanja rodni stereotipa u razredu. Često nesvesno, upravo učitelji naglašavaju podele između dečaka i devojčica, a kao primer možemo navesti traženje devojčica za obavljanje zadataka kao što je čišćenje jer se smatra više ženskom aktivnošću, a od dečaka nošenje klupa. S druge strane, učitelji koji nastoje da smanje rodne stereotipe u razredu će, primera radi, podsticati devojčice da se bave i tradicionalno muškim predmetima, kao što je matematika.

Davanje kontraprimera

Treća tehnika odnosi se na davanje kontraprimera⁶⁷. Ako npr. dete tokom igre izjavi da „samo dečaci mogu biti vatrogasci“, treba mu ukazati na konkretan kontraprimer, a to je u ovom slučaju žena kao vatrogasac u društvu. Takođe, poželjno je ženske likove prikazivati u karakteristično muškim zanimanjima, kao i muške u karakteristično ženskim zanimanjima.

67 Tadin, 2021

68 Berk, 2015; prema Tadin 2021

Odupiranje normativnim uticajima

Kao što smo dosad videli, nepoštovanje društvenih normi sa sobom može doneti vrlo negativne posledice, što otežava odupiranje normativnim uticajima. No, kako im se ipak odupreti? Prvo, potrebno je osvestiti delovanje normativnog uticaja i videti kako utiče na nas same, tj. kojim zahtevima se češće priklanjamo. Drugo, treba preduzeti konkretnu akciju. Često to ne radimo zbog straha od ismevanja ili odbijanja, ali ako smo u situaciji u kojoj ne želimo da se priklonimo masi, a bojimo se posledica ako to ne učinimo, najbolje je da pokušamo da pronađemo osobu koja razmišlja isto kao i mi.

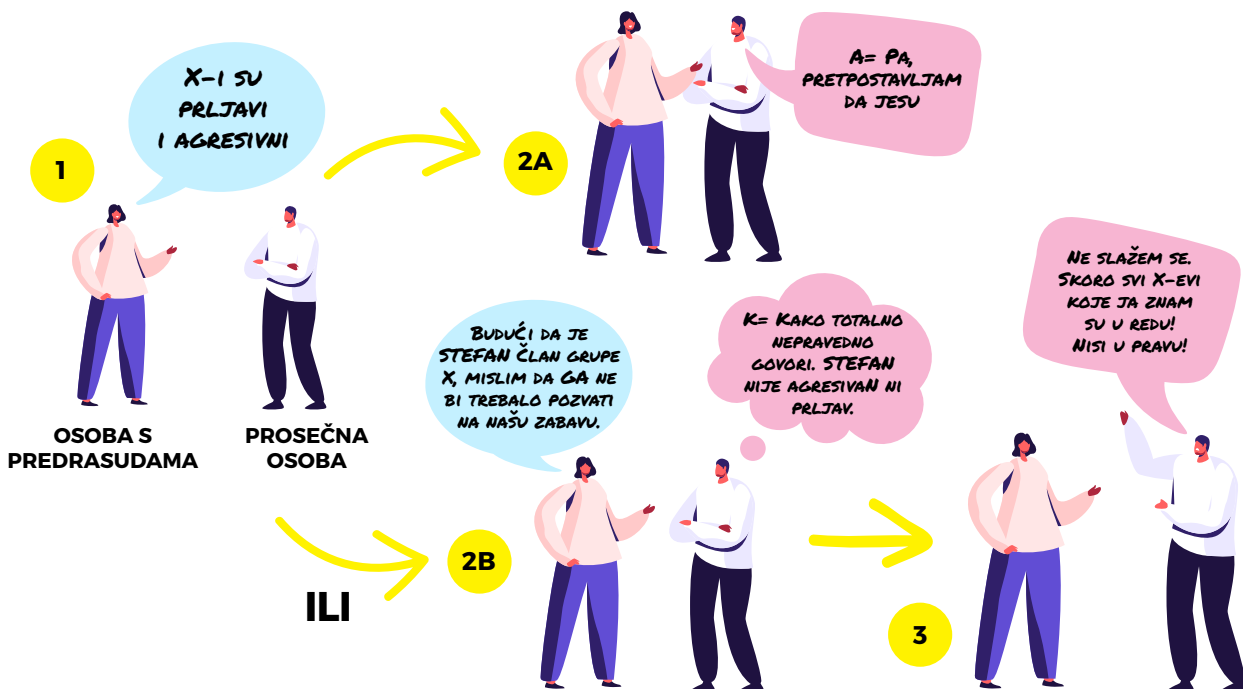
Pojedinac ili manjina grupe može uticati na ponašanja ili mišljenja većine, no ljudi s manjinskim gledištem moraju duže vreme izražavati isto gledište i različiti članovi manjinske grupe moraju se međusobno slagati. Ako manjina dosledno izražava nepromenjeno gledište, većina će ih verovatno uočiti i istražiti ta gledišta i na kraju možda i promeniti mišljenje, ukoliko shvate da je to gledište utemeljeno.

Model kognitivne obrade stereotipa u dva koraka

A= Automatska obrada Javlja se pri svakom susretu s odgovarajućim podražajem, bilo članom stereotipizirane grupe ili nailaskom na stereotipnu izjavu i uzrokuje prizivanje stereotipa o toj grupi iz pamćenja.

Automatska obrada javlja se a da toga niste svesni. Vi ne morate namerno razmišljati o tim mislima, one se jednostavno dogode, potaknute prisustvom podražaja.

K= Kontrolisana obrada javlja se svesno, na primer kada odlučite odbaciti ili zanemariti stereotipne informacije koje su aktivirane.

U školi se često događa da neko, npr. kolega ili učenici, u vašoj okolini kaže nešto pristrasno ili stereotipno što u vama izazove nelagodu ili vas čak naljuti. Želite nešto da kažete, ali niste sigurni šta. Za početak ih možete prekinuti i pitati jednostavna pitanja poput: „Šta želiš time da kažeš?“ ili „Zašto govoriš tako nešto?“. Pitanja prebacuju odgovornost na osobu koja je dala primedbu. Kada su suočeni s potrebom da objasne „šalu“ ili podrže stereotip, ljudi se ponekad nadu na gubitku.

Nastavite s jednostavnim **“Recite mi više”** kako biste pomogli osobi da detaljnije razume zašto je primedba uvredljiva. Ako govornik odgovori sa npr. „Ma daj, samo sam se šalio/la“, tada možete upotrebiti jedan od svojih spremnih odgovora, kao što je: „Ja ne smatram to smešnim“. Bitan je **način na koji to kažete**. Najbolji je smireni ton. Nema potrebe da sramotite ili ponižavate drugu osobu. Takav način prečesto deluje protiv vas, pojačavajući stereotipno ponašanje osobe umesto da ga menja.

Razmislite o **riziku izlaganja**. Možda će vam reći da ste osetljivi ili previše „politički korektni“. Možda ćete se osećati odbijeno. Možete se bojati odmazde neprijateljskih učenika ili kolege. To je posebno istinito kada izazivate nečiji autoritet. Zato razmislite o svojoj sigurnosti u bilo kom trenutku u kojem odlučite da progovorite. Da li je sada najbolje vreme? Mogu li to da rešim kasnije, da li bi tako bilo sigurnije? Postoji li neko u koga imam poverenje – kolega, vršnjak, mentor – ko mi može pomoći da se pripremim za sledeći put kad se to dogodi? Pokušajte da ne dopustite da vas neopravdani strah učutka, ali uzmite u obzir posledice govora i odmerite ih nasuprot posledica neizgovaranja. Imajte

na umu **dinamiku promene**. Ako progovorite, drugi će vas možda slediti - a drugi nakon njih. Možda nadahnete ljude da pronađu hrabrost da progovore sami, u kasnijem trenutku. Ne procenjajte uspeh isključivo time da li se međa osoba kojoj se obraćate; promena se događa svuda oko vas. **Ne umanjujte svoje napore**.

Važno je da se u nastavi i radu s učenicima svaki put izjasnite protiv stereotipne izjave. Nereagovanje jednom, a prekoravanje sledeći put, šalje nedoslednu poruku: ponekad je izjava u redu; drugi put nije. Dopuštajući da ne reagujete na izjavu prvi put takođe šaljete poruku drugima da je u redu tako nešto reći.

Kao što je već spomenuto, i jednostavna pitanja kao odgovor na stereotipnu izjavu mogu biti moćan alat: „Zašto to govoriš?“ „Šta misliš pod time?“ „Reci mi više.“ – uputite učenike na ove izjave kao odgovor na stereotipne izjave. Osvestite im da mržnja ne stoji iza svakog govora mržnje. Ponekad je u podlozi neznanje ili nedostatak izloženosti različitim populacijama. U drugim slučajevima ljudi jednostavno ne znaju negativnu moć koja stoji iza određene reči ili fraze.

Dakle, dobar prvi korak u trenutku izloženosti stereotipnoj izjavi - pogotovo ako se prvi put susrećete s njom - je objasniti zašto je izraz ili fraza uvredljiv. Osnažujuće je biti prvi glas koji prekida pristrasnost. To takođe vredi i kada smo drugi, treći ili četvrti glas koji se pridružuje tome. U grupi, ako je neko rekao nešto pristrasno, a ne jedan već četvoro ljudi odgovori, snaga odjeka tih glasova može imati umnožavajući učinak.

Kao nastavnici postavite sebi pitanje: „Kakvu klimu želim u svojoj učionici i svojoj školi?“ Zatim se zapitajte: „Šta mogu da uradim da promovišem takvu atmosferu?“. Učenicima svih uzrasta trebaju **jezik i kontekst** kako bi im pomogli da postanu ljudi koji govore protiv pristrasnosti i stereotipa. Na načine prilagođene uzrastu, razgovarajte o tome zašto neke reči bole. Kontekst (istorijski, psihološki, književni i tako dalje) takvih reči pomaže učenicima da

bolje razumeju svoju moć da povrede druge osobe. Tako naučeno često se širi van učionice, u hodnike i igralište, gde se učenici koriste jezikom naučenim u učionici kako bi se izjasnili protiv netolerantnih primedbi.

Razvijte **osnovna pravila za komunikaciju**, uz učestvovanje i doprinos učenika, na početku školske godine. Postavite pravila na vidno mesto i koristite ih kao referencu kad se pojavi

problem. Zajedničkim stvaranjem pravila, npr. „Želimo da se svi osećaju sigurno u našoj učionici.“ kada čujete nešto suprotno tome, imate spremnu reakciju: „Ne osećaju se svi sigurno u ovoj učionici kad kažete nešto tako“. **Brzo i nedvosmisleno reagujte** u situaciji kada učenik traži pomoć u trenutku pristrasnosti - posebno ukoliko se oseća nemoćnim da odgovori.

Kad učenike podstičete da govore protiv stereotipa, zapamtite:

- recite im da to mogu.
- raspravljajte o važnosti tona i temperamenta.
- razmotrite njihovu sigurnost
- budite strpljivi i verujte da mogu nešto promeniti
- skrenite im pažnju da se fokusiraju na ponašanje osoba
- izbegavajte etiketiranja ljudi

Autoritet

U borbi protiv stereotipa bitne su i pozicije s kojih govorimo. Kada govorite s pozicije autoriteta, vaše reči često imaju veću težinu - a ponekad i ne možete da procenite da li slušalac iskreno razume ili jednostavno ne želi da odgovori. Ako je odgovor tišina, nemojte pretpostavljati da je vaša poruka došla do slušaoca. Pažljivo razmotrite da li se menjaju ponašanja i budite spremni ponovno da progovorite - i opet - ako je potrebno. Ako direktor čuje učenika u hodniku kako se koristi stereotipnim žargonom i zastane kako bi rekao/la učeniku da se takav jezik u školi ne toleriše, i drugi učenici i zaposle-

ni će čuti takvu poruku s vrha. Možda i važnije, ako neko s autoritetom ne osuđuje takve izjave, time osnažuje drugačiju vrstu ponašanja. Taj nedostatak akcije koja nam je svima na dohvat ruke govori da su u hodnicima, učionicama ili kancelarijama dopuštene takve stereotipne izjave.

Kad vam prijatelj ili pouzdan kolega nešto kaže, često to čujete jasnije nego ako dolazi iz nekog drugog izvora. No, to može biti i mač sa dve oštrice. Objasniti drugom nastavniku zašto treba izbegavati uvredljiv jezik, može da rezultira odgovorom „Nisi mi šef“.

Dakle, treba uzeti u obzir sledeće:

- Koliko ste bliski s tim kolegom? (Čvrsto prijateljstvo, blago ali pozitivno poznanstvo, ništa više od „zdravo“ u hodniku?)
- Kakva je priroda prošlih interakcija? (Srećna, ali plitka, osećaj stvarnog afiniteta, neke napetosti oko drugih pitanja?)
- Kako ova osoba najbolje prima komunikaciju? (Pismeno, verbalno, s humorom, u grupnim postavkama, kao tiha strana?).

Komunikacija prema autoritetu je škakljiva i sa sobom nosi rizik. Da li dovodite u pitanje upravljačke veštine svog direktora? Ili izazivate iskusnijeg nastavnika na način koji bi se mogao vratiti? Hoćete li se suočiti sa sankcijama? Je li odnos moći toliko neuravnotežen da vas uopšte neće čuti - ili još gore, da će vam se rugati zbog toga što ste preterano osetljivi?

Izvagajte svoj odgovor na temelju relevantnih činjenica.

Postavite sebi nekoliko pitanja:

- Da li je potrebno da zapišem svoje razmišljanje i predstavim ga u obliku pisma ili dopisa? Bi li to izbeglo početni potencijalni ružni obračun licem u lice, dopuštajući osobi s autoritetom da upije poruku pre nego što razgovaramo o tome?
- Da li da tražim saveznika ili saveznike?
- Preskačem li nivo vlasti (npr. obraćanje gradskoj ili opštinskoj kancelariji ili Ministarstvu pre razgovora s direktorom) i hoće li to kasnije dovesti do problema?

Kada je osoba koja stereotipno govori roditelj ili posetilac vaše škole, postavite sebi nekoliko pitanja. Imate li odnos s tom osobom ili je ta osoba jednokratni posetilac? Koju vrstu odnosa ta osoba ima sa školom ili s vama? (Neko sa istorijom antagonističkih interakcija sa školom može zahtevati drugačiju reakciju od nekoga s pozitivnim ili neutralnim interakcijama). Osnovni savet za obraćanje posetiocima je da budete brzi, smireni, čvrsti i direktni. Možete

reći: „Mi ne koristimo takve izraze u našoj učionici. Naša pravila u učionici zabranjuju njihovu upotrebu“. Ne upuštajte se u raspravu o bilo kojem pojmu koji je korišćen, samo se ponovno pozovite na pravila, ako je potrebno, i krenite dalje. Ako već imate odnos s tom osobom, iskoristite ga. („Znam da niste mislili ništa loše takvom izjavom, ali u našoj učionici ne govorimo takve stvari“). Ako se radi o nekome ko ima istoriju uvredljivog ponašanja ili antagonistički odnos s vama, ostanite čvrsti i direktni te krenite dalje sa sadržajem razgovora. („Ne koristimo tu reč u ovoj učionici. Hvala vam. Sad ćemo razgovarati o izletu koji je planiran na proleće ...“)

ZAKLJUČAK

Rodni stereotipi ne mogu se u potpunosti i trenutno eliminisati. Tome mogu uveliko doprijeti svest i razumevanje o tome koliko se brzo i automatski stereotipi i predrasude uvlače u svakodnevni govor, ponašanje i stav prema sebi i drugima. Niko od nas nije potpuno lišen rodni stereotipa ili predrasuda. Za sve promene je potrebno vreme. Kaže se da je rad na njima maraton, jer rezultati ne dolaze odmah. Ali svako trčanje započinje prvim korakom.

LITERATURA

- Aboud, F. E., Mendelson, M. J. & Purdy, K. T. (2003). Cross-race peer relations and friendship quality. *International Journal of Behavioral Development*, 27, 165-173.
- Aboud, F., Tredoux, C., Tropp, L. R., Brown, C. S., Niens, U., Noor, N. M. (2012). Interventions to reduce prejudice and enhance inclusion and respect for ethnic differences in early childhood: A systematic review. *Developmental Review*, 32(4), 307-336.
- Abrams, D. (2010). Processes of prejudices: theory, evidence and intervention. Technical report. *Equalities and Human Rights Commission*.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Antill, J.K., Goodnow, J.J., Russell, G. et al. The influence of parents and family context on children's involvement in household tasks. *Sex Roles*, 34, 215-236 (1996). <https://doi.org/10.1007/BF01544297>
- Arambašić, L., Vlahović-Štetić, V., Severinac, A. (2004). Je li matematika bauk? Stavovi, uvjerenja i strah od matematike kod gimnazijalaca. *Društvena istraživanja*, 6 (80): 1081-1102.
- Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Bandura, A. (1989). Social cognitive theory, u R. Vasta (ur.), *Annals of Child Development* (sv. 6), Six theories of child development (str. 1-60). Greenwich, CT: JAI Press.
- Baranović i sur. (2015). Tko studira i zašto?. *Izveštaj o rezultatima projekta Socijalni identiteti, pristup visokom obrazovanju i odabir studija*.
- Berk, L. E. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bigler, R. S. (1995). The Role of Classification Skill in Moderating Environmental Influences on Children's Gender Stereotyping: A Study of the Functional Use of Gender in the Classroom. *Child Development*, 66, 1072-87.
- Blair, S.L. (1992). The Sex-Typing of Children's Household Labor: Parental Influence on Daughters' and Sons' Housework. *Youth and Society*, 24:178-203.
- Brody, L. R. (1999). *Gender, emotion, and the family*. Harvard University Press.
- Calhoun, C., Light, D. i Keller, S. (1994). *Sociology*. McGraw-Hill, Inc.
- Coltrane, S. (2000). Research on household labor: Modeling and measuring the social embeddedness of routine family work. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1208-1233
- Darley, J. M., i Gross, P. H. (1983). A hypothesis-confirming bias in labeling effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 20-33. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.44.1.20>
- Deaux, K., i LaFrance, M. (1998). Gender. U D. T. Gilbert, S. T. Fiske, i G. Lindzey (Ur.), *The handbook of social psychology* (pp. 788-827). McGraw-Hill.
- Dweck, C. S. i Leggett, E. L. (1988). A social-cognitive approach to motivation and personality. *Psychological Review*, 95(2), 256-273. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.95.2.256>
- Eccles Parsons, J. (1981). *Attributions, learned helplessness and sex differences in achievement*. Paper presented at the meeting of the Society for Research on Child Development, Boston M.A.

- Eccles Parsons, J. (1984). Sex differences in mathematics participation. *Advances in Motivation and Achievement*, 2, 93 – 137.
- Eccles, J.S. (1994). Understanding Women's Educational and Occupational Choices: Applying the Eccles et al. Model of Achievement-Related Choices. *Psychology of Women Quarterly*, 18: 585-609.
- Elliott, E. S. i Dweck, C. S. (1988). Goals: An approach to motivation and achievement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 5-12. doi:10.1037/0022-3514.54.1.5
- Feddes, A. R., Noack, P. & Rutland, A. (2009). Direct and extended friendship effects on minority and majority children's interethnic attitudes: A longitudinal study. *Child Development*, 80, 337-390.
- Ferlin, L. (2016). *Percepcija rodnih uloga i rodni stereotipi o matematici*. Neobjavljeni završni rad. Rijeka: Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Rijeci.
- Fivush, R. (1991). Gender and emotion in mother-child conversations about the past. *Journal of Narrative & Life History*, 1(4), 325-341. <https://doi.org/10.1075/jnlh.1.4.04gen>
- Fivush, R., Brotman, M.A., Buckner, J.P. et al. (2000). Gender Differences in Parent-Child Emotion Narratives. *Sex Roles*, 42, 233-253. <https://doi.org/10.1023/A:1007091207068>
- Franzoi, S. L. (2000). *Social psychology (2nd ed.)*. McGraw-Hill.
- Galambos, N. L. (2004). Gender and gender role development in adolescence, u R. M. Lerner i L. Steinberg (ur.), *Handbook of adolescent psychology* (2. izd.) (str. 233-262), New York: Wiley.
- Haralamobs, M. i Holborn, M. (2002). *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Hewitt, N. M., & Seymour, E. (1991). *Factors Contributing to High Attrition Rates Among Science, Mathematics, and Engineering Undergraduate Majors: Report to the Alfred P. Sloan Foundation*. Ethnography and Assessment Research, Bureau of Sociological Research, University of Colorado.
- Hilliard, L.J. i Liben, L.S.. (2010). Differing Levels of Gender Salience in Preschool Classrooms: Effects on Children's Gender Attitudes and Intergroup Bias. *Child Development*, 81, 1787-98.
- Horowitz, E. L., & Horowitz, R. E. (1938). Development of social attitudes in children. *Sociometry*, 1, 301-338. <https://doi.org/10.2307/2785586>
- Huston, A. C. (1983). Sex typing, u P. H. Mussen (ur.), *Handbook of child psychology* (4. izd., sv. 4, str. 387-467). New York: Wiley.
- Jakšić, I. (2021). *Rodni stereotipi o matematičkim i jezičkim sposobnostima u osnovnoj školi: mehanizmi uticaja na obrazovne ishode* (Doctoral dissertation, Univerzitet u Beogradu-Filozofski fakultet).
- Jugović, I. (2010). *Važnost rodnih uloga i stereotipa u objašnjenju obrazovnog postignuća i odabira studija*. Neobjavljena doktorska disertacija. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kamenov, Ž., Huić, A. i Jugović, I. (2011). Uloga iskustva rodno neravnopravnog tretmana u obitelji u percepciji, stavovima i sklonosti rodnoj diskriminaciji. *Revija za socijalnu politiku*, 18 (2), 195-215.

- Kamenov, Ž. i Galić, B. (2011). *Percepcija, iskustvo i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH- Izvještaj o istraživanju*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Katz, P. A., i Ksiansnak, K. R. (1994). Developmental aspects of gender role flexibility and traditionality in middle childhood and adolescence. *Developmental Psychology*, 30(2), 272-282. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.30.2.272>
- Kessler, S. J. i McKenna, W. (1978). *Gender: An ethnomethodological approach*. New York: Wiley.
- Kinder, D. R., & Sears, D. O. (1981). Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(3), 414-431. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.40.3.414>
- Lamb, M. E., Easterbrooks, M. A. i Holden, G. W. (1980). Reinforcement and punishment among preschoolers: Characteristics, effects, and correlates. *Child Development*, 51(4), 1230-1236. <https://doi.org/10.2307/1129565>
- Lamb, L. M., Bigler, R. S., Liben, L.S. i Green, V.A. (2009). Teaching Children to Confront Peers' Sexist Remarks: Implications for Theories of Gender Development and Educational Practice. *Sex Roles*, 61:361.
- Lips, H. M. (2007). *A new psychology of women: Gender, culture, and ethnicity (3. izd.)*. New York: McGraw-Hill.
- Lytton, H. i Romney, D. M. (1991). Parents' differential socialization of boys and girls: A metaanalysis. *Psychological Bulletin*, 109, 267-296.
- Maccoby, E. E. i Jacklin, C. N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Maccoby, E. E. (1998). *The two sexes: growing up apart, coming together*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Maričić, J. (2009). Teorije i istraživanja predrasuda u dječjoj dobi. *Psihologijske teme*, 18 (1), 137-157.
- Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(2), 63-78. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.35.2.63>
- McHale, S. M., Bartko, T., Crouter, A. C. i Perry-Jenkins, M. (1990). Children's housework and their psychosocial functioning: The mediating effects of parents' sex role behaviors and attitudes. *Child Development*, 61, 1413-1426
- Moghadam, V. M. (2007). Family. U F. Malti Douglas (Ed.), *Encyclopedia of Sex and Gender*. Vol. 2 (pp. 499-506). New York: The Gale Group.
- Myers, D. G. (2005). *Social Psychology (8. izdanje)*. New York: McGraw-Hill.
- Nesdale, D. (1999). Social identity and ethnic prejudice in children. *Psychology and society*, 92-110.
- Okpala, C.O. (1996). Gender-related differences in classroom interaction. *Journal of Instructional Psychology*, 96(23), 275-285.
- Oswald, D.L. (2008). Gender stereotypes and women's reports of liking and ability in traditionally masculine and feminine occupations. *Psychology of Women Quarterly*, 32, 196- 203.
- Pavlin-Bernardić, N., Ravić, S., Borović, K. (2012). Povezanost učeničkih stavova i uvjerenja prema matematici i kognitivnih sposobnosti s ocjenama iz matematike. *Napredak*, 153 (3-4): 315-326.

- Pennington, D. C. (2008). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Sadker, M. i Sadker, D. (1994). *Failing at fairness: How our schools cheat girls*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Sandnabba, N. K. i Ahlberg, C. (1999). Parents' attitudes and expectations about children's cross-gender behavior. *Sex Roles: A Journal of Research*, 40(3-4), 249-263. <https://doi.org/10.1023/A:1018851005631>
- Stjepanović-Zaharijevski, D., Gavrilović, D., & Petrušić, N. (2010). Obrazovanje za rodnu ravnopravnost. *Analiza nastavnog materijala za osnovnu i srednju školu*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, UNDP.
- Tadin, J. (2021). *Rodni stereotipi kod učenika i roditelja u razrednoj i predmetnoj nastavi*. Neobjavljeni diplomski rad. Zadar: Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja - Odsjek za razrednu nastavu u Zadru.
- Thorne, B. i Luria, Z. (1986). Sexuality and gender in children's daily worlds. *Social Problems*, 33(3), 176-190. <https://doi.org/10.1525/sp.1986.33.3.03a00020>
- Tomašić, J. (2011). Teorijska pitanja i metodološki izazovi u istraživanjima razvoja dječjih etničkih predrasuda. *Ljetopis socijalnog rada*, 18 (3), 601-633.
- Vander Zanden, J. W. (1990). *The social experience. An introduction to sociology*, 2. izd.. NY: McGraw Hill.
- Wagner, U., van Dick, R., Pettigrew, T. F. i Christ, O. (2003). Ethnic prejudice in East and West Germany: The explanatory power of intergroup contact. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6, 22-36.
- Weisgram, E. S., i Bigler, R.S. (2007). Effects of Learning about Gender Discrimination on Adolescent Girls' Attitudes toward and Interest in Science. *Psychology of Women Quarterly*, 31, 262-69.
- Weisgram, E. S. (2019). Reducing Gender Stereotypes in Toys and Play for Smarter, Stronger, and Kinder Kids. *American Journal of Play*, 12(1), 74-88.
- Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T. & Ropp, S.A. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 73-90.
- Zucker, K.J., Wilson-Smith, D.N., Kurita, J.A. i Stern, A. (1995). Children's appraisals of sex-typed behavior in their peers. *Sex Roles*. 33:703-25.
- Zanna, M. P., i Rempel, J. K. (1988). Attitudes: A new look at an old concept. U D. Bar-Tal i A. W. Kruglanski (Ur.), *The social psychology of knowledge* (pp. 315-334). Cambridge University Press; Editions de la Maison des Sciences de l'Homme

Co-founded by the Rights,
Equality and Citizenship (REC)
Programme of the European Union

This publication was funded by the European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020). The content of this publication represents the views of the author only and is his/her sole responsibility. The European Commission does not accept any responsibility for use that may be made of the information it contains.

GRAD
ZAGREB

ISBN 978-953-49576-2-2